

Pokol Béla

A politika logikája Niklas Luhmann és Carl Schmitt megközelítésében

Az 1980-as évek második felében foglalkoztam részletesebben Niklas Luhmann politikára vonatkozó írásaival, és az akkor kialakított elemzéseim jelentek meg később különböző kötetekben (POKOL 1988, BIHARI–POKOL 1992, POKOL 1999). Ebben az időben, az összeroppanás előtt álló állampárti rendszerből kitekintve, a ténylegesen működő, nyugati kompetitív politikai rendszereket szükségképpen csak idealizálva lehetett megragadni. A politika logikájára vonatkozó első tanulmányom megírása óta eltelt tizenöt évben már nagyrészt a reálisan létező többpártrendszerű társadalomban figyelhettem meg a politika szerveződését. E tapasztalat bázisán újraolvasva Luhmann politikára vonatkozó elemzéseit, ma már kritikusabb beállítódást látok szükségesnek néhány megítélésével szemben. Ezért a Carl Schmitt-tel való összevetés alkalmat ad arra is, hogy kritikai megfontolásaim írásban is megjelenjenek.¹

A TÁRSADALOM STRUKTURÁLIS MEGHATÁROZÓI

Valamely társadalmi jelenség megértéséhez, a keletkezést és lefolyást meghatározó okok és a hatások feltárásához a társadalomkutató végső soron a társadalom tartós struktúráinak tematikus megragadásával juthat el. Bár ismeretelméleti-módszertani vonatkozásban a társadalom gazdaságilag megalapozott osztálystruktúráit a vizsgáldás középpontjába állító marxista társadalomszemlélet felfogása tekinthető a legismertebbnek, azonban hagyományosan a legtöbb társadalomelmélet szintén a különböző ismérvek szerint megragadott embercsoportok (osztályok, rétegek, rendek, nemzetek, kasztok stb.) elkülönülésében pillantja meg a társadalom tartós struktúráit. Ezek az elméletek tehát abból indulnak ki, hogy a társadalmi jelenségek e tartós struktúrákra vonatkoztatva érthetők meg egyáltalán.

Luhmann szakít ezzel a struktúrafelfogással. Ezt a szakítást leginkább akkor érthetjük meg, ha szem előtt tartjuk a társadalom alapegységére vonatkozó felfogások változásait. A társadalom tartós struktúráit a különféleképpen felfogott embercsoport-struktúrákra alapozó elméletek ugyanis – és ezt kimondva vagy kimondatlanul evidenciaként feltételezik – a társadalom felépülésében az egyes embert tekintik végső alapegységnek, hasonlóan ahhoz, ahogyan a természettudományok fejlődésében előbb a molekulákat, majd az atomokat, a neutronokat és így tovább ruházták fel a végső alapegység ismeretelméleti-módszertani státusával, egyre plauzibilisebbé téve így az anyag szerveződésének és struktúrájának magyarázatát. A társadalom konstitúciójának végső szerkezetét ebben az értelemben az egyes emberek közötti stabil kötődések, illetve stabilan rögzített elkülönülések és szembenállások jelentik. Azonban

¹ Carl Schmitt átfogó elemzésének hazai szakirodalmához lásd PETHŐ 1993; Cs. KISS 2002.

ezt a naiv felfogást az első tudatosabb szociológiaelméletek már a XIX. század vége felé megingatták, és Durkheim „társadalmi tényeit” mint végső építőköveket Simmel szerepekre felbontott emberképe és szereprendszerekből felépülő társadalomképe követte, ahol a társadalmi képződmények már nem az egyes emberre, hanem annak csak valamelyik szerepére alapozódnak. Max Weber cselekvésközpontú társadalom-magyarázata ezt a teoretikus szálát fonta tovább, és ez összegeződött Talcott Parsons cselekvéseméletében, mely szerint a társadalmi rendszerek cselekvésekből épülnek fel (PARSONS 1937; 1951).

Niklas Luhmann lényegében ezt a gondolati vonalat radikalizálta. Luhmann perspektívájában a modern társadalom szerveződéséből már teljes mértékben eltűntek az embercsoport-struktúrák, mint ahogyan a szubjektumként felfogott egyes ember is elveszítette korábban élvezett kitüntetett státusát, s kikerült a társadalom belső szerveződésének centrumából; az egyes ember itt egyszerűen pszichikai rendszerként jelenik meg (LUHMANN 1984). A társadalom mint szociális rendszer kommunikációkból épül fel, a kommunikációk pedig a társadalom alatti rendszerszint rendszereinek, azaz a pszichikai rendszereknek (ti. az embereknek) az érintkezései révén keletkeznek. Az így keletkező társadalmiság úgy épül rá ezekre az érintkezésekre, ahogyan a szerves anyag felhasználja a szervetlen természet alkotóelemeit önszerveződéséhez. A modern társadalomban a funkcionálisan differenciálódott alrendszerek belső mechanizmusai képezik a tartós társadalmi struktúrákat, azt a hátteret tehát, amelyre vonatkoztatva meg tudjuk érteni az egyes társadalmi jelenségeket. Embercsoportok és ezek harcai, illetve együttműködésük helyett a funkcionális alrendszerek mechanizmusai és intézményei alkotják a modern társadalom szerkezetét. Míg a stratifikációs differenciálódás korábbi evolúciós fokán a társadalom rétegződés által tagolt szerkezetében mindig valamelyik embercsoport fonódott össze egy-egy társadalmi funkció ellátásával, addig ma ez, a magasabb komplexitási fok elérése után, már nem elegendő. Ezért vált dominálós szerveződési elvvé a funkcionális differenciálódás a nyugati társadalmak fejlődésében.

Luhmann ennek megfelelően a társadalmi jelenségek keletkezését, lefolyását és hatásait a funkcionális differenciálódás keretei között értelmezi. Mivel a társadalmi jelenségeket a funkcionális differenciálódás mechanizmusai határozzák meg, ezért a jelenségek magyarázatánál a legteljesebb mértékben eltekint az esetleges embercsoport-tagoltságoktól, tehát az embercsoportok konfliktusaitól és kooperációtól, aláfölé rendelkezégek változataitól és így tovább. Ezzel szemben Carl Schmitt, aki tudatosan ugyan nem foglalkozik ilyen elmélettechnikai előkérdésekkel, rezzenéstelenül abból a hagyományos társadalomképből indul ki, hogy embercsoportok, fajok, nemzetek, osztályok, s ezek harca, illetve együttműködése adja azt a tartós keretet, amelyből egy-egy társadalmi jelenség, így a politika is magyarázható.

A POLITIKA LOGIKÁJA LUHMANN MEGKÖZELÍTÉSÉBEN

A funkcionálisan differenciálódott alrendszerek magyarázatát Luhmann az 1960-as években Talcott Parsons médiumelmélete segítségével igyekezett megadni. Eszerint minden alrendszer létrehozza a maga sajátos közvetítő médiumát (mint a gazdaság a pénzt), amely az alrendszeren belüli, illetve az alrendszerek „közötti” cselekvéseket strukturálja és szabályozza. Természetesen a tevékenységcsere mindig az alrend-

szer saját médiumán keresztül megy végbe. Luhmann ezek mintájára például 1967-ben a tudomány mint alrendszer szerveződését a *reputáció* médiumán keresztül írta le (LUHMANN 1970). A tudományos igazságra törekvő kutatási eredmények reputációt hoznak létre a tudós számára, és egy-egy időszak tudományos alrendszerében a reputáció-rangsorok tartósítják és generalizálják a tudományos teljesítményeket egy általánosabb szinten, hasonlóan ahhoz, ahogy a gazdaságban a pénz médiuma tartósítja és generalizálja a gazdasági teljesítményeket. A reputáció-rangsor körül szerveződő tudományos értékelés így hasonló jelenségként értelmezhető, mint a pénz körül szerveződő gazdaság.

Luhmann ekkor, tehát a hatvanas évek második felében, az alrendszerek logikáját azok belső vezérlő értékéből magyarázta. A reputációs médiumot így a tudományos igazság felszíni intézményesítőjeként írta le: „A tudomány önvezérléséről akkor beszélhetünk, ha a reputáció médiumában az igazság felszíni megjelenése van szabályozva.” (Luhmann 1970, 238.) A hetvenes évek első felében született írások ezzel szemben már nem a vezérlő értékre, hanem a duplikációs szabályra alapozzák az alrendszerek sajátos logikájának irányítását. E duplikációs szabályok „minden információra két, egy pozitív és egy negatív verziót tartanak kéznél. Azokat a struktúrákat, melyek a duplikációs szabálynak e funkcióját látják el (...), nevezzük kódoknak.” (LUHMANN 1975, 172.) Luhmann ezzel a váltással igyekszik megszabadulni az értékelmélet terminológiájától, amely egy sor tartalmi implikációt hordoz. Például mivel a kód egyik oldala „értékesebb”, mint a másik (igaz/hamis, szép/csúnya, jogos/jogtalan stb.), így ez még a pusztán formális dichotómiákba is tartalmat visz. Ezen túlmenően, az értékelméleti szemszög még korlátozza is az egyes alrendszerek számára megfogalmazható „vezérlő differenciák” megtalálását, mert míg a tudomány vagy a jog leírható az igaz/hamis vagy a jogos/jogtalan megkülönböztetésekkel, addig más alrendszerek esetében az érték megkülönböztetések már nem megfelelőek. A hetvenes években Luhmann, a megfelelő elnevezést keresve, a „duplikációs szabályt” többféle elnevezéssel is említi, úgymint „Zweierparadigma”, „binare Schematismus”, vagy olykor „Leitdifferenz” (LUHMANN 1981, 230; 239). Végül az 1980-as évek elejére kialakul a végső elnevezés: *bináris kód*.

Az 1970-es évek folyamán Luhmann számára az egyik legfontosabb kutatási kérdés az egyes alrendszerek központi szervező kódjának a megtalálása volt. A tudomány (igaz/hamis), a jog (jogos/jogtalan), a gazdaság (tulajdonolni/nem tulajdonolni) esetében a kód megfogalmazás kézenfekvő volt, ám a politika esetében már nehézségekbe ütközött. Itt ugyanis nem könnyű a „vezérlő differencia” felfedezése. Az első rendszeresebb nekirugaszkodás 1974-ből származik, amikor is a politika vonatkozásában néhány korábbi dichotomikus megfogalmazást elemez. Ekkor a bürokrácia/politika és a tudomány/politika dichotómiákat, illetve a mögöttük rejlő racionalitásproblémát – mint a racionalitás/irracionalitás megkülönböztetésének aktualizációját – vizsgálja. A bürokrácia és tudomány pólusához a racionalitást, a politikáéhoz az irracionálitást rendeli. Ebben a megfogalmazásban tehát még eléggé homályos a politika logikájának a körülírása. Természetesen megemlíti Carl Schmitt barát/ellenség dichotómiáját is egy odavetett félmondatban, ám mint nem megfelelőt, ezt is elveti (LUHMANN 1981, 273). Az említettekkel szemben ekkor még a konzervatív/progresszív „kettősparadigma” (*Zweierparadigma*) tűnik számára megfelelőnek: „Ez a legelterjedtebb politikai dichotómia, amely a témák döntési problémákká való transzformálását vezeti, mely témák pedig a hatalmi viszonyokban és a többség elérésének kérdésében ját-

szanak szerepet. (...) Ezzel a kód univerzális jellege garantálva van. Ez a kód minden lehetséges politikai témát megdupláz egy progresszív és egy konzervatív verzióban.” E kód működéséhez hozzátartozik persze, fűzi hozzá, hogy egy politikai rendszerben az ellenzék intézményesen létezzen (LUHMANN 1981, 274, 281).

Luhmann azután hosszú évekig megmaradt ennél a megoldásnál, függetlenül attól, hogy közelebbről szemügyre véve máris felmerült a következő probléma: szemben a többi alrendszer formális dichotómiát jelentő bináris sematizmusával, a politika számára csak tartalmi dichotómiát talált. Ezért aztán a bal/jobbs dichotómiát is alkalmazhatta volna, amely persze tartalmilag ennél árnyaltabb részekre tagolja a politikai arénát. Lényegében ezt a problémát igyekezett kiküszöbölni, amikor először 1986-ban változtatott a politika kódján: a konzervatív/progresszív megkülönböztetés helyére a kormány/ellenzék kódot tette. „Javaslom, hogy a demokráciát értsük úgy, mint a politika csúcsának kettéhasadását: az elkülönült politikai rendszer csúcsának kettéhasadását a kormány és az ellenzék különválása révén. Rendszerelméleti terminológiával a politikai rendszer kódolásáról beszélhetünk, ahol a kódolás nem jelent mást, mint hogy a rendszer egy pozitív és egy negatív érték mentén orientálódik, A tudományban az igaz és hamis, a jogrendszerben a jogos és jogtalan, a vallási rendszerben az immanencia és transzcendencia, míg a politikai rendszerben a kormány és az ellenzék elkülönüléséről van szó.” (LUHMANN 1987a, 127.) Ez a kód akkor tudja tartósan szervezni a politikai rendszert, ha az „stabil pártstruktúrával van alátámasztva, hogy a politikai teljesítmények a kormányról az ellenzékbe fordulást, vagy az ellenzékből a kormányra kerülést a politikai pártok formájában túl tudják élni” (LUHMANN 1987a, 131). Számomra ezek a fejtegetések megvilágító erejűek voltak, de már 1988-ban, ezt interpretáló első írásomban korrigáltam némileg ezt a politikai kódot, és dinamikájában erősebben kifejezve a politika logikáját, a kormány/ellenzék helyett a kormányra jutni/ellenzékbe menni dichotómiát használtam. Ezt a pontosítást persze csak azzal a változtatással együtt végezhettem el, hogy Luhmann-nal szemben a funkcionális alrendszerek érvényességi körét szűkebben értelmeztem, azaz a professzionális résztvevők specifikus részrendszer-konstituáló műveleteire szűkítettem.² Ugyanis csak a professzionális politikusokat és szervezeteiket irányítja az „bináris keménység” minden döntésükben és nyilvános kiállásukban, hogy segítik-e ezzel a kormányra jutást vagy éppen fordítva, szavazattömböket veszítve távolabb kerülnek ettől a lehetőségétől. Luhmann szemben állt a professzionális alrendszer egy ilyen kategóriájával, így nem véletlenül maradt meg a puszta kormány/ellenzék dichotómiánál. Én azonban ma is úgy látom, ha e kód tényleges működését részletesen végiggondoljuk, akkor a politikában nem lehet megkerülni az általam végrehajtott korrekciót. Ehhez a teljesség kedvéért meg kell jegyezni, hogy ezzel a jelzett módon korrigálni kell Luhmann egész társadalmi alrendszer koncepcióját. Ezért a kibernetikai-rendszerelméleti zsargonnak tűnő bináris kód kifejezés helyett én kezdettől fogva az „értékduál” kategóriát használtam (vö. POKOL 1988).

Ezekkel a korrekciókkal számomra hosszú évekig megfelelt Luhmann elemzése, még ha általánosabb társadalomelméleti szinten már az 1990-es évek eleji írásaimban jeleztem, hogy az embercsoport-struktúrák végleges kiiktatása az elméletképzés perspektívájából és a funkcionális intézményi mechanizmusokra történő redukció feldalassá teszi Luhmann társadalomelemzéseit (vö. BIHARI–POKOL 1992, 76–87). De

² E kritika részletező kifejtéséhez lásd POKOL 1990; 1991.

a mélyebb kritika kialakulásához kellett azok a mindennapi tapasztalatok, melyeket a kilencvenes évek reálisan létező magyar többpártrendszerű politikája nyújtott, illetve az e tapasztalatok fényében lefolytatott kutatások. Ezek alapján ma már mélyebb problémákat látok Luhmann politikára vonatkozó elemzéseiben, s úgy gondolom, ezek az embercsoport-struktúrák kirekesztésében gyökereznek. A következő idézet jól mutatja az ebből fakadó problémát: „A társadalom domináló struktúráiban kétségkívül vannak úgynevezett »konfliktus-csomópontok« a nagy apparátusok menedzsmentje, a politikai befolyás és a tudományos presztízs között, tehát mintha létezne egy elit-struktúra. Ha azonban közelebbről szemügyre vesszük a jelenséget, akkor láthatjuk, hogy itt csak személyekről van szó, akik bizonyos magas presztízzsel bíró pozíciókat töltenek be, amikor 45–65 év közötti korban vannak, de amely életszakasz az élettartam alig negyedét teszi ki, és semmi esély sincs arra, hogy a privilegizált feltételeket a családtagjaikra tovább örökössék.” (LUHMANN 1987b, 5–6.) Ezzel szemben, aki szem előtt tartja a tartós embercsoport-struktúrák létét és ezek hatását az egyes társadalmi események lefolyására, s az egyes társadalmi alrendszerek szerveződését rendszeresen így vizsgálja, az látni is fogja, hogy nemcsak a „családtagok” kapcsolatának (szocializáció, érték- és normaátadás, szolidaritás, a szembenállás vagy akár a gyűlölet átadása stb.) van súlya, hanem az átfogóbb nemzeti, etnikai, rétegződésbeli kapcsolódásoknak is. A mai társadalmak vonatkozásában a legszínvonalasabban Bourdieu képviselte ezt a tézist, akinek voltaképpen egész életműve e probléma kifejtéséről szól. Luhmann ezzel szemben az egészet elintézi azzal, hogy „a hierarchikus struktúrák alapvetően meghaladottakká váltak már az uralkodó funkcionális differenciálódások révén” (LUHMANN 1987b, 3–4).

Nos, ez az, ami félrevisz a társadalmi valóság, benne a funkcionálisan differenciálódott alrendszerek működésének megértésében. Luhmann számára így nem merülhet fel, hogy ma is létezhetnek olyan, tartós szolidaritásokkal és külső lezártságokkal rendelkező társadalmi csoportok, melyek a gazdasági alrendszerben sikeresen teljesítve, a pénz bázisán be tudnak nyomulni a tudomány alrendszerébe, ott alapítványokat, tanszékeket, „tudományos” könyvkiadókat, „tudományos” társaságokat alapítva és finanszírozva, az igaz/hamis bináris kódtól idegen szelekciós szempontokat ösztönöznek, hogy ennek révén a gazdasági hatalommal bíró csoportok érdekeinek és véleményeinek lekötölezzék embereket termeljenek – professzori címük védernyője alatt – „tudományos termékeket”, és tanítják célzatosan erre a diákok tízezreit az egyetemeken. Nem gondol bele abba, hogy a gazdasági befolyással rendelkező társadalmi csoportok a pénz segítségével a tömegmédiá alrendszerében is pozíciókat tudnak szerezni, és bekalkuláltan veszteséges lapokat, rádióadókat, televíziós csatornákat azért finanszíroznak, hogy politikai befolyáshoz jussanak a közvélemény felett. Így a pénz nemcsak semleges médiumként, hanem pénz hatalomként is képes funkcionálni, és az ismertetett módon szellemi hatalommá, médiahatalommá és politikai hatalommá is képes válni. Luhmann számára a tömegmédiá, akár a pénz hatalom által átitott formában is, csak mint a „publikum” alkotó eleme fogalmazódik meg: „A publikum választja ki a politikai vezetőket és a politikai programokat.” (LUHMANN 1987b, 148.)

Összegezve tehát, miközben Luhmann jól exponálja a modern társadalom fejlődésében a funkcionális alrendszerek és struktúráik kibontakozását, a tartós embercsoport-struktúrák teljes eltűnését feltételezve sok mindent eltakar a politikai realitásból. Ezért a magam részéről azt a tézist képviselem, hogy továbbra is léteznek és az elméletképzés számára konstitutívak a társadalom egészére hatást gyakorló nem-

zeti, etnikai, faji, gazdasági és kulturális embercsoport-tagozódások, szolidaritások, szembenállások és e csoportok közötti folyamatos küzdelmek, és csak az képes teljesebben megközelíteni a politika realitását, aki a politikát a társadalom csoportszerkezetére vonatkoztatva vizsgálja.

CARL SCHMITT A POLITIKA LOGIKÁJÁRÓL

Schmitt a következő kérdést teszi fel: miért vált problematikusá a XX. századra a politika hagyományos felfogása, és miért szükséges újra meghatározni a politikum fogalmát? Schmitt kiindulópontja szerint ugyanis a XX. század elejére túlhaladottá vált az az elméleti hagyomány, mely szerint egyrészt a politikát az államra vonatkoztatva határozzák meg, másrészt az állammal azonosított politika elhatárolásakor az államon (politikán) kívüli társadalomra hivatkoztak, azaz az államtól független kultúra, vallás, gazdaság, tudomány jelenti a politika megkülönböztetésének megfelelő kritériumát. Ám ahogyan a XIX. századi liberális állam utáni fejlemények során a társadalmi területek egyre inkább kölcsönösen egymásba hatoltak, nyilvánvalóvá vált, hogy a politika elhatárolása az államra vonatkoztatás révén már nem lehetséges (SCHMITT 1932, 10–11). Az állami beavatkozással egyrészt létrejött az egész társadalmat átfogó totális állam, másrészt az egykor társadalomtól független állami ügyek társadalmi ügyekké váltak: „Az állam és a társadalom kölcsönösen áthatol egymásba, és minden eddigi állami ügy társadalmivá válik, és fordítva is, minden eddigi csak társadalmi ügy állami ügy lesz, ahogy az egy demokratikusan szervezett közösségben szükségszerű.” (SCHMITT 1932, 11.)

Ebben a helyzetben, mondja Schmitt, újra meg kell határozni a politikai fogalmát. A meghatározás során a morál, az esztétikum, a gazdaság „relatív független szférájához” (*relative selbständige Sachgebiete*) hasonlóan kell megragadni a politikai sajátosságát. Schmitt ezután úgy jár el, ahogy negyven évvel utána Luhmann, azaz egy-egy „végső differenciát” tesz egy-egy önálló szféra szerveződésének középpontjába: „Tegyük fel, hogy a morál területén a végső megkülönböztetés a jó és rossz, az esztétika területén a szép és csúnya, a gazdaságén a hasznos és káros, vagy például a rentábilis és nem rentábilis. A kérdés az, hogy a politikának van-e ilyen speciális végső megkülönböztetése, amely egyszerű kritériumként minden más végső differenciától független, és minden további magyarázat nélkül megvilágító erejű megkülönböztetése a politikának.” (SCHMITT 1932, 14.) Schmitt válasza a kérdésre: a barát és ellenség dichotómiája jelenti ezt a megkülönböztetést.

Feltehetjük a kérdést, hogy a Weimari Köztársaság pártharcai között a kormányhatalomra törő versengő erőket látva, Schmitt miért nem a „kormányra jutni/ellenzékbe menni” dichotómiát tette a politika logikájának sajátosságává. Ez a megoldás ugyanis kézenfekvő lett volna, hiszen a gazdaság relatív önálló szféráját vezérlő, rentábilis/nem rentábilis dichotómiával való párhuzamot például ki is emeli. A válasznál fontos látni, hogy Luhmann-nal ellentétben Schmittnél a politikai küzdelem embercsoportok harcát jelentette, így a neutrális szelekciós szempont helyett az ellenséges embercsoportok képe fogalmazható meg nyilvánvaló módon. De egy ennél kevésbé teoretikus tényező is ebbe az irányba ösztökélhette Schmitt elemzését. Ez pedig a Weimari Köztársaság és általában a két világháború közötti nyugat-európai demokráciák napi realitásából eredt. Itt ugyanis az egymásnak feszülő pártok, zárt és koherens ideológi-

ák által szervezve és feltűzelve, mint megsemmisítendő ellenosztályt tematizálták az ellenfelet, mint az elpusztítandó „burzsoák képviselőit” vagy „nemzetvesztő plutokraták ügynökeit”. A jelentősebb pártok ekkor rohamosztagokkal és fegyveresen csaptak össze az utcákon, így a politikai küzdelemre kézenfekvőbb volt a barát/ellenség dichotómia, mint a kormányra jutni/ellenzékbe menni pusztá szelekciós „duplikációs szabály”. Schmitt az 1931-ben megjelent *Der Hüter der Verfassung* című művében részletesen elemzi, hogy az egymással szemben kibékíthetetlen ellentétben álló pártok miként bénítják le az egész állam működését (SCHMITT 1931, 73–79). Ezzel szemben a mai, neutrálisabb pártharcokban az egyes pártok nem ellenséget látnak a velük pillanatnyilag szembenálló politikai csoportosulásokra szavazók tömegeiben, hanem érvekkel, jutalmakkal befolyásolható és a maguk oldalára állítható szavazattömböket.

Ha a Schmitt írása óta eltelt évtizedek változásait vesszük szemügyre, és a reálisan működő politikai harcokat elemezzük, akkor az ideológiai feltűzeltség eltűnését és a mozgékonyabb választótömegek megjelenését láthatjuk. Ebben a helyzetben persze Schmitt barát/ellenség tematizálása helyett valóságközelibb képet tud adni az általunk átformált luhmanni dichotómia, a kormányra jutni vagy ellenzékbe menni megkülönböztetés.

Schmitt elemzését a Weimari Köztársaság sajátosan vad pártküzdelsei abból a szempontból is befolyásolták, hogy a barát/ellenség dichotómia mentén folyó belpolitikai harcokat, a helyzetnek megfelelően, csak polgárháborúként tudta értelmezni. Eszerint a barát/ellenség dichotómia által vezérelt politikai harc akkor erősíti a résztvevő államok politikai egységét és belpolitikai stabilitását, ha államok között folyik, ha azonban egy politikai közösségen belül zajlik, akkor a politikai egységet fenyegeti és az adott állam felbomlásához vezethet. Ebből számomra az következik, hogy Schmitt a barát/ellenség megkülönböztetéssel csak a politikai egységet jelentő államok közötti harcban volt képes kielégítően tematizálni a politikai problémát. Ezzel egyébként Schmitt a ma már bevett szociálpszichológiai igazságot mondta ki, mely szerint a belső kohézió megeremtésének egyik formája a „mi” és az „ők” szembenállásának felerősítése, azaz integrációteremtés a külsők, a mások tagadása által.

Az ideológiák által feltűzelt pártok eltűnése óta, a *catch all party* korszakában így nem sokat érünk Schmitt barát/ellenség dichotómiájával a többpártrendszerű harcok megértésénél. A mind nagyobb szavazattömbök megnyerését a középpontba emelő „kormányra jutni/ellenzékbe menni” dichotómia ehhez alkalmasabbnak tűnik. Persze itt fontos újra hangsúlyozni a luhmanni társadalomelméleten végrehajtott korrekciókat, miszerint az embercsoport-struktúrák jelentőséggel bírnak a társadalom és politika magyarázata számára, amennyiben a különböző fokban zárt, etnikai vagy csak kulturális-szociális elkülönülések mentén szerveződő embercsoportok a funkcionális differenciálódás ellenére képesek osztársadalmi szinten hatékonyan fellépni és jelentős strukturális hatásokat előidézni. Látni kell persze azt is, hogy minden fellazulás és a vándorszavazó tömegek létrejöttének ellenére, sokszor teljesen rezisztens társadalmi csoportok is léteznek, amelyek rezzenetlenül lecövekelnek az adott párt mellett, és inkább Schmitt barát/ellenség dichotómiája szerint harcolnak egymással, azaz nem lehet őket mozgékony, érvekkel meggyőzhető és átállítható szavazattömbökként leírni. A teljes politikai küzdőtéren azonban ez a kemény szembenállás csak kisebb társadalmi csoportokra vonatkozik. Ez ma már csak akkor képes nagyobb jelentőségre szert tenni, ha egy-egy ilyen kis csoport, osztársadalmi szintű szolidaritása révén a tömegmédiában, a szellemi-tudományos szférában, a gazda-

ságban olyan eszközöket vet be, amelyek alkalmasak az ellenséges csoport, illetve az ehhez tartozók diszkvalifikálására. Erre a jelenségre mondják a mai magyar politikában, hogy a politikai versengés helyett „Kulturkampf” zajlik, és a „törzsi szekértáborok” az egész társadalmat kettészakítják. Nos, ennek kivételes tisztaságú megvalósulása volt a weimari köztársaság politikai arénája, és így válik érthetővé a Schmitt barát/ellenség dichotómiájában rejlő igazságmag, de ennek korlátozott érvénye is. Ezért állítjuk azt, hogy a modern politikában ez már csak alárendelt elméleti nézőpontként érvényes és alkalmazható.

Ezen túlmenően továbbá problémát jelent Schmitt azon állítása is, amely a politika önálló területére vonatkozik. Ennek az a lényege, hogy csak a vallási, morális, gazdasági stb. ellentéteknek juttat külön társadalmi szféra jelleget, míg a politikait mint egy ezeknél magasabb intenzitással bíró ellentétet ragadja meg. Így Schmitt megfogalmazásában az összes szféra (*Sachgebiet*) mint az embercsoportok közötti alacsonyabb fokú ellentétek területe jelenik meg, és ha ezek bármelyike elér egy intenzívebb fokot, és a szembenállók elkezdik a barát/ellenség dimenzióban minősíteni az ellentétet, akkor az politikaiává válik: „Minden vallási, morális, gazdasági, etnikai vagy más ellentét politikai ellentétté változik, ha ez elég erős ahhoz, hogy az embereket barát vagy az ellenség szerint tudja csoportosítani.” (SCHMITT 1932, 15.) Ebből következik az is, hogy egyrészt a politikának nincs olyan tárgyi területe, mint a gazdaságnak, a művészetnek és így tovább, másrészt azonban minden ilyen terület politikaiává válik belső ellentéteinek fokozódásával (SCHMITT 1932, 26).

A társadalmi szférák ilyen jellegű tematizálása ugyancsak kevésbé állja ki a tüzetes elemzést, amint azt az elmúlt hetven év társadalomfejlődésének tapasztalatai alapján látni lehet. Először is, Schmittet az viszi félre, hogy az egyes társadalmi szférákat egymást kizáró entitásokként fogja fel. Pedig ha – Parsons és Luhmann nyomán – az egyes társadalmi alrendszereket úgy fogalmazzuk meg, hogy azok csak eltérő döntési szelekciós feldolgozásokat jelentenek, és ugyanaz a társadalmi realitás párhuzamos esztétikai, tudományos, gazdasági, morális stb. szempontú feldolgozás alatt is állhat, akkor Schmittnek ezt a tematizálását félreértésnek minősíthetjük. Ami a tudóst az igaz/hamis szempontjából érdekli, az a jogász számára a jogos/jogtalan szempontjából lehet fontos, a politikus számára pedig abból a szempontból, hogy szavazatokat szerez-e vagy veszít a téma felkarolásával. Ezzel a korrekcióval pedig egyrészt a politikai logikát mint a többi szféra (alrendszer) melletti logikát tudjuk megragadni, másrészt azt a „főléjük rendelést”, amit Schmitt tesz a politikával, el tudjuk vetni. A funkcionálisan differenciálódott politika éppúgy független intézményi mechanizmusokkal és döntési szelekciós szemponttal rendelkezik, mint a többi alrendszer, és ugyanannyira nélkülözhetetlen, mint az összes többi. A modern társadalom csak az összes funkció párhuzamos ellátásával képes fennmaradni, és ha valamelyik ellátása tartósan kiesik, az nagyon hamar az összes többi funkció ellátására kihat, és visszafogja azt.

Végül, ha lezárásképpen összegezni akarjuk Luhmann és Schmitt gondolatainak összehasonlítását, akkor – noha alapvetően a luhmanni kiindulópontoknál célszerű megmaradni – ki kell emelni mind Luhmann tévedését az össztársadalmilag létező és az egyes alrendszereket átmetsző és átható embercsoport-struktúrák eltüntetésé miatt, mind Schmitt tévedését, aki a társadalmi szférák belső ellentéteit és dichotómiáit kizárólag az embercsoportok közötti politikai harc paradigmájára orientálódva fogalmazta meg. Ma már a társadalmi realitást csak az a társadalomelmélet tudja adekvánsan megragadni, amelyik a *társadalom kettős struktúrájából* indul ki, és felteszi, hogy

az egyes (politikai, tudománybeli, jogi, gazdasági stb.) jelenségek mind a funkcionális alrendszerek mechanizmusai, mind az ösztársadalmilag ható embercsoport-struktúrák által egyaránt meghatározottak. Konkrétan fogalmazva: a mai többpártrendszerű politikában a „kormányra jutni/ellenzékbe menni” dichotómia, az érvelésekre is figyelő sokmillió szavazattömbök miatt, éppolyan keményen hat a professzionális politikusokra és szervezeteikre, mint ahogyan a piactudomány vállalkozójának is tevékenysége minden pillanatában a rentábilis/nem rentábilis megkülönböztetés szerint kell mérlegelnie döntéseit, ha nem akar a piac logikájának az áldozatává válni. De emellett persze léteznek egymással mereven szembenálló embercsoportok, amelyek lecövekelnek egy-egy párt mellett, és inkább ellenségnek tekintik a szembenálló pártot a mögötte álló embercsoporttal együtt, mint érvekkel befolyásolható és a maguk oldalára állítható, potenciálisan baráti szavazóknak. Ez utóbbiak azonban, mint kis létszámú „kemény magok”, a legtöbb országban csak árnyalják a kormányhatalom megszerzéséért folyó politikai versengést, mert a teljes politikai szféra logikáját már nem a „kemény magok” közötti „zsigeri ellentét” határozza meg.

IRODALOM

- BIHARI Mihály – POKOL Béla 1992. *Politológia*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Cs. Kiss Lajos 2002. Egy keresztény Epimétheusz. In Schmitt, Carl: *A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*. Ford.: Cs. Kiss Lajos. Budapest: Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor. 241–247.
- LUHMANN, Niklas 1970. Selbststeuerung der Wissenschaft. In *Soziologische Aufklärung*. Bd. 1. Opladen: Westdeutscher. 232–252.
- LUHMANN, Niklas 1975. Einführende Bemerkungen zu einer Theorie symbolisch generalisierter Kommunikationsmedien. In *Soziologische Aufklärung*. Bd. 2. Opladen: Westdeutscher. 170–192.
- LUHMANN, Niklas 1981. Der politische Code: „Konservativ” und „progressiv” in systemtheoretischer Sicht. In *Soziologische Aufklärung*. Bd. 3. Opladen: Westdeutscher. 267–283.
- LUHMANN, Niklas 1984. *Soziale Systeme*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- LUHMANN, Niklas 1987a. *Archimedes und wir*. Berlin: Merve.
- LUHMANN, Niklas 1987b. *Soziologische Aufklärung*. Bd. 4. Opladen: Westdeutscher.
- PARSONS, Talcott 1937. *The Structure of Social Action*. New York: McGraw-Hill.
- PARSONS, Talcott 1951. *The Social System*. New York: Free Press.
- PETHŐ Sándor 1993. *Norma és kivétel. Carl Schmitt útja a totális állam felé*. Budapest: MTA Filozófiai Intézet.
- POKOL Béla 1988. Bináris logika és politikai rendszer. *Valóság*, 12. 1–14.
- POKOL Béla 1991. *A professzionális intézményrendszerek elmélete*. Budapest: Felsőoktatási Koordinációs Iroda.
- POKOL Béla 1999. *Szociológiaelmélet*. Budapest: Rejtjel.
- POKOL Béla 1990. Professionelle Institutionensysteme oder Teilsysteme der Gesellschaft? Reformulierungsvorschläge zu Niklas Luhmanns Systemtypologie. *Zeitschrift für Soziologie*, 19. 21–34.
- SCHMITT, Carl 1931. *Der Hüter der Verfassung*. Tübingen: Mohr.
- SCHMITT, Carl 1932. *Der Begriff des Politischen*. München: Duncker & Humblot.

Borsos Róbert: Zöld halak